

Зорица МРВАЉЕВИЋ*

ОДНОС ПРЕМА КУЛТУРНОМ НАСЉЕЂУ У ДОБА ДИНАСТИЈЕ ПЕТРОВИЋ

Једна од цивилизацијских препознатљивости сваке заједнице јесте њен однос према културном насљеђу, па сходно томе тражење најадекватнијих услова за његову валоризацију и чување од заборава. Недостатак институција, у дужем историјском периоду присуства отоманске силе на овом подручју, које би организовано водиле рачуна о културном насљеђу, како је то било познато у развијеним земљама, могло би наметнути утисак да су се у Црној Гори занемаривале културне и духовне вриједности уопште. У ствари, да је однос према сопственој култури био непромишљен и спонтан, без нарочитих претензија да се њене тековине оставе потомству као значајна димензија потврде трајања и постојања. Међутим, анализом историјских прилика, социо-културних и социо-психолошких, стиче се права слика о специфичном развоју црногорског културног идентитета. То је на прави начин прокоментарисао Перо Шоћ констатујући да: „Погрешно мисле сви они који такве творевине обиљежавају случајним. Није то била искра која се намах појави па угаси. То је био одблесак борбе, културних схватања и потребе једног народа. Та ватра је загријавала духове, челичила у борби. Она је народ спасла од мрака и извела на свјетлост”.¹

У вишевијековној борби за опстанак црногорски народ исказивао је јединствен, могло би се рећи, готово фанатичан однос према културном насљеђу. То се првенствено односи на снаге одлучивања, али и на схватање и дјеловање цјелокупне заједнице. Ради се, наиме, о специфичном отпору малог народа према великој и агресивној азијатској сили, која је тежила да покори и асимилира балканске народе, па и Црногорце. Успјешан отпор могао је бити само у организацији народа, практично као војничког логора, али у којем ће и цјелокупна духовност, а тиме и култура, бити строго у

* Магистар етнологије, Музеји и галерије, Подгорица.

¹ Перо Шоћ, *Прилози за културну историју Црне Горе*, Београд, 1939, стр. 4.

функцији мобилности и хомогености заједнице. Сходно томе, храброст, пркос, одлучност, сналажљивост и томе слично морали су бити неприкосновене категорије прегалаштва и стваралаштва. Из тога се, неминовно, морала развити и изражена особеност црногорске традиције – посебан респект не само према књижи и духовним вриједностима уопште него и према материјалним културним добрима. Поред дуговјековног оружаног отпора ово је била истакнута димензија за доказивање и потврђивање народне самосвојности и легитимности права на државну самосталност и независност. Штавише, ратничка традиција неминовно је промовисала оне духовне и културне садржаје који су најбоље и најбрже могли обезбиједити жељену мобилност и хомогеност црногорског друштва. Природне интелектуалне предиспозиције, епска традиција, одбојност према исламу као и други облици самосвијести, у ситуацији успјешног отпора османлијској доминацији, условиле су духовна испољавања са максималним претензијама, чак до културних феномена. Епска поезија пјевана уз струне гусала, тужбалице, лелечи, народне пјесме и игре на свадбама и другим весељима, духовна испољавања у свакодневном животу била су углавном прилагођена идеологији друштвеног организовања, монолитности и хомогености. Један од тих културних феномена била је и изванредно раскошна и привлачна мушка и поготову женска народна ношња, произишла из традиције династије Црнојевића, којом се такође тежила доказивати самосвојност и изузетност црногорског народа, нарочито у ситуацији када је непријатељ имао ригорозне прописе о понашању и облачењу потлачене раје.²

Поистовјећивање државе и цркве током готово четири вијека, са владикама, главарима и црногорским збором као институцијама власти, по показало се као изванредна и оригинална организација друштва, способна не само да демократски и ефикасно рјешава тешке егзистенцијалне проблеме сталне борбе против агресора и оскудице, већ и да врло афирмативно дјелује на плану бриге за културно наслеђе и уопште културну и образовну просвијећеност народа. Високо развијена свијест о неопходности чувања националног блага, у вријеме вишевијековне борбе, наслијеђено је добро из времена цивилизоване и слободарске државе Црнојевића. О афирмативном односу Црнојевића према народним добрима свједочи и тестамент Ђурђа Црнојевића, писан у Млецима 1499. године, гдје је годину дана раније прешао испред турске најезде носећи са собом и бројне драгоцености из Цетињског манастира и двора. У њему, својој жени Јелисавети, оставља завјет „да све оне ствари Свете Марије на Цетињу, с којим смо утекли од Турака, поврате Светој Богородици на Цетињу, као њена права властитост, и као што сам се завјетовао кад сам био на оном мјесту. Споменуте црквене утвари, биле од сребра, од злата, од мједа, од коситера или од свиле, биле иконе

² Зорица Мрваљевић, *Црногорска народна ношња*, Цетиње, 1999.

или свеци, са судовима, биле чаше, жлице, и све fine утвари, именоване и неименоване, са писмима и покућством, дај рекох све Цркви Свете Марије на Цетињу”.³

Још једна маркантна личност тога времена, знаменити штампар Божидар Вуковић Подгоричанин исказује несебичне напоре у смислу задовољења духовних и културних потреба народа свога краја, који је напустио пред турском најездом крајем XV вијека. Он стиче славу не само оснивањем штампарије у Венецији, почетком XVI вијека, чиме „нашу књигу уводи у опште токове европске културе и стилски је обogaђује новим ликовним елементима”, већ и богатим завјештањима завичају, прије свега манастирима на Скадарском језеру којим оставља „све оне књиге руком писане и све калупе за штампање, и ону опрему која се нађе за поменућу штампу, оловне форме и интаљирание фигуре, и све што буде нека се преда њима или њиховим представницима”.⁴ Тиме он жели да валоризује значај Скрипторија Скадарског језера, који је више од сто година, све до преношења пријестонице Црне Горе на Цетиње, и оснивања прве штампарије у Цетињском манастиру крајем XV вијека, био расадник културних прегнућа и уздицања народа на овом подручју. Син његов Вићенцо записује у Псалтиру, штампаном у Венецији 1546. године, да „он није штедио ни богатства ни свога здравља, мислећи дају и ноћу како да помогне своје народу”.⁵

Високо развијена свијест о неопходности чувања докумената националног идентитета није својствена само политичким, духовним и културним правцима наше прошлости, већ и цјелокупном народу, о чему најбоље свједоче бројни архивски документи о заоставштинама, прђијама, судским споровима итд. Овакав респектабилан однос према традицији и сопственој култури неминовност је народа са високо развијеним националним поносом.

Након одласка посљедњег Црнојевића и најездом Турака на овом простору, цјелокупне смјернице црногорском животу, па и културном, дају митрополити. Заједно са народом његују просвјетитељска стремљења својих славних предака, настоје да очувају наслијеђено културно благо, али га сходно историјским догађајима увећавају бројним ратним трофејима стеченим у биткама са Турцима и другим агресорима, које чувају као најконкретније потврде своје храбрости, одважности, чврстине и одлучности да опстану у својој самосвојности и самобитности. Углед црногорских породица темељио се на јуначким подвизима и освојеним трофејима које су остављали у наслеђе потомцима као највећу драгоценост друштвеног престижа. Тиме су се обogaћивале ризнице које ће касније представљати основу за формирање и развој специјализованих институција културе, а чије за-

³ Радослав Ротковић, *Сздање Цетиња – извори и легенда*, Титоград, 1984, стр. 137.

⁴ Рајка Вујошевић, *Божидар Вуковић Подгоричанин*, Титоград, 1981.

⁵ Исто.

четке налазимо већ крајем XV вијека. Поред сакралних предмета, као и предмета из свакодневног живота са значајним културним и умјетничким вриједностима, посебан значај придавао се архивским и библиотечким фондовима. Библиотека Цетињског манастира 1593. године имала је четрдесет три рукописне и штампане књиге, што није занемарљиво у бурном времену изразите угрожености.

Доласком првих владара из династије Петровић, а нарочито од времена Петра I и Петра II, уочавају се тенденције у организованијем чувању националних добара и културног наслеђа уопште. Цетињска митрополија са владиком Данилом на челу се „експонира као национална институција, као антитурско упориште борбе за независност и слободу. Самим тим, њене вјерске ингеренције почињу да се испреплићу са свјетовним, да ове друге потисну у засјенак прве”.⁶ Осим исказане тежње о потреби и неопходности чувања цјелокупног црногорског споменичног фонда, оно што је веома значајно за вријеме владике Данила јесте увођење архивског канцеларијског пословања. Тиме су стварани услови за систематско и адекватније чување вриједних историјских и културно-историјских списа. Уобичајено је било да се ратни трофеји, осим што су решпектовани као породичне драгоцености, поклањају владици, односно Митрополији, на понос и чување. У прилог томе иде извјештај црногорског сердара млетачком провидуру у Котору о бројним трофејима („одјел турскога, самијех пушакaх 43, и струкаx и јапунчaх 400, а сувише мачаx, и ножеваx, и доламаx, и копчaх сребрнијех, и пистољаx и коњаx оседланијех”), које се цуцки чобани, уз помоћ десетак Озринића, остали у борби са никшићким Турцима и донијели владици на поклон, гдје су чувани као потврда јуначког црногорског отпора и побједе.⁷ Породичне заоставштине оружја, накита, дјелова скупоцјене ношње и других вриједних предмета, које су генерацијски чуване и преносене, представљају изванредне сегменте националног културног фонда и базе за оснивање организованих институција културе.

Поред великих напора које су владари и народ исказивали на плану очувања културних тековина нијесу увијек успијевали да се одупру рушилачким најездама моћног непријатеља. Манастири, као расадници културе и темељи његовања народне свијести, најчешће су били на мети разарујућих освајачких порива, приликом којих су одношени или уништавани вриједни споменици наше прошлости. Године 1770. митрополит Сава је протестовао код млетачког дужда да му се врате „царски завјети христијанских

⁶ Драгоје Живковић, *Канцеларијско пословање и архивска служба у Црној Гори*, Гласник Цетињских музеја, Цетиње, 1972, стр. 243.

⁷ Ристо Драгићевић, *Неколико архивских података о црногорској народној ношњи и црногорском оружју*, Гласник Етнографског музеја на Цетињу, књ. II, Цетиње, 1962, стр. 41.

владара”, однесени приликом покушаја рушења манастира Стањевића и Маина.⁸ Иначе, значај ових манастира за културну историју Црне Горе утолико је већи што су у њима настала значајна митрополитска књижевна дјела, а у Стањевићима је митрополит Сава основао и прву школу за описмењавање не само свештеника и калуђера већ и осталих Црногораца.

Високо развијену свијест о потреби посједовања и чувања значајних докумената из црногорске прошлости исказује и владика Василије, у свом обраћању дубровачким кнезу од 1. септембра 1763. године. Том приликом он потражује бројна документа из времена Ивана Црнојевића, која су остављена у аманет Дубровачкој републици, а „за коју ствар имамо свједоцбу писма у нашу канцеларију црногорску на Цетиње”.⁹ Није тешко претпоставити колико је владика Василије био упућен у вриједност и значај старих списа када се зна да је први написао *Историју Црне Горе*, издату у Петровграду 1756. године, ослањајући се, осим на народна предања, и на архивски материјал.

Евидентну тежњу, исказану од владара и цјелокупног народа у Црној Гори, да се сачувају вриједни споменици културе, првенствено писани, било је немогуће потпуно реализовати у времену рушилачких најезди моћног непријатеља. У пожарима Цетињског манастира изгорјела су бројна свједочанства од непроцјенљиве вриједности за изучавање наше прошлости. Пустош попаљених манастирских ризница надокнађивана је документима, сачуваним у другим архивима, првенствено которском, који нијесу имали злу судбину пљачкања, паљења и тоталног уништења. Потврду овоме налазимо и у писменом обраћању Скупштине црногорских главара митрополиту Петру I, од 6. августа 1817. године, поводом граничних сукоба с Аустријом, у којем моле „Ваше Високопреосвештенство, да саопштите аустријском правитељству копију описаних граница с властелом которском, признату од нашег владатељног књаза Блаженопочившег Ивана Чернојевића, која се налази у канцеларију и архиву которску, будући да није њихова архива робљена, топљена и горена као наша”.¹⁰

У ситуацији крајњег самоодржања, током пружања натчовјечанских отпора моћном османлијском освајачу, Црногорци су у неколико наврата били приморани и да уништавају сопствене споменичке фондове. Такав је био случај са бројним архивским документима, писаним и штампаним књигама, који су због немогућности набавке муниције послужили као ма-

⁸ Лазар Томановић, *Како ѝродире зайадна кулѝура ѝроѝив „балканизма”*, Братство, XVIII, књига Друштва Св Саве, Београд, 1924, стр. 175.

⁹ Јефто Миловић, *Зборник докумената из историје Црне Горе (1685-1782)*, Цетиње, 1956, стр. 280.

¹⁰ Душан Вуксан, *Друѝи улазак аусѝиријанаца у Боку и ѝосљедице*, Записи, година XIII, књига XXIV, Цетиње, 1940, стр. 199-200.

теријал за прављење фишека. Исто тако, пред најездом Омер-паше Латаса, 1852. године, због недостатка олова, слова Његошеве штампарије су претопљена у пушчана зрна. Овакви девастирајући поступци према сопственим културним тековинама имају пуно разумијевање и оправдање у ситуацији потпуног сагледавања прилика у датим историјским околностима.

Бурно вријеме владавине владике Петра I, осим што је обогатило црногорске ризнице бројним ратним трофејима, отетим у борбама са Турцима и Французима, означава и велику прекретницу у смислу унутрашње државне консолидације и реорганизације. Оно што је за нас посебно интересантно јесте увођење систематичности у канцеларијском пословању које представља хелију за касније формирање модерног архива. У канцеларији се уводе предметни регистри, о чему свједочи и писмо секретара Јакова Стефановића, од октобра 1816. године, у којем тражи Саву Пламенцу копију писма „да е ставим у филсу ер ми сад ставјамо све под нумер сваку књигу”.¹¹ Велике невоље, праћене оскудицом, углавном узроковане константним пружањем отпора моћним непријатељима, осујетиле су мудрог митрополита Петра I да оживотвори многе замисли на плану културне и образовне просвијећености свога народа, па и отварање свјетовне школе. Узвишених духовних наума, дубоко је био свјестан погубности ратовања, али и његове неопходности ради очувања црногорске заједнице. Сходно томе он одбија од Аустрије материјалну помоћ, која је за узврат очекивала да ратује за њен рачун, образлажући да „ни за какво благо на свијету, сем за слободу својега народа, не би гурнуо у ватру Црногорце”.¹² Новчана помоћ, коју је добијао из Русије, није била довољна да обезбиједи ни елементарне услове за супротстављање непријатељу, што га је приморавало да у крајњој нужди залаже вриједне предмете из црногорске прошлости. Тако „даде у залог скупоцену митру, коју је владика Василије добио на дар од царице Јелисавете и тако набави праха и олова. Тим начином ова митра пропадне”.¹³

Вријеме Петра II Петровића Његоша више је прослављено значајним културним прегнућима, нарочито књижевним, него великим биткама пресудним у рјешавању историјске судбине Црне Горе. Као врло образована личност, упознат са европским културним токовима, он настоји да реорганизацијом служби што више модернизује државу, а све у складу са реалним могућностима и околностима. Он уводи „народно управљање”, под чим се подразумевају Сенат и Гвардија, а на плану културе и образовања пресудан значај имају оснивање штампарије 1833. и прве свјетовне школе 1834. године. ангажовањем својих секретара, у првом реду Медаковића, на систематском сређивању архивске грађе исказује цивилизован однос према

¹¹ Петар Перовић, *Црна Гора у доба Петра I и Петра II*, Београд, 1951, стр. 286.

¹² Ђорђе Поповић, *Историја Црне Горе*, Београд, 1896, стр. 123.

¹³ Исто.

старим документима и високо развијену свијест о њиховој вриједности и значају за објективно изучавање прошлости. Не може се вјеровати у Медаковићеву грубу констатацију, иако је био лично ангажован на сређивању архива, да је, приликом рашчишћавања тавана у Манастиру, Његош наредио да се сви папири запале, којом приликом су уништени и бројни вриједни документи.¹⁴ То би био вандалски чин према сопственој историји и култури, неприличан просвијећеном Његошу. Уосталом, колико је Његош цијенио архивску грађу потврђује и сам Медаковић. Наиме, боравећи са њим у Венецији 1847. године, он истиче: „У Млещима стараше се владика да се сазна што је знаменитије, а особито радо дознаваше за све догађаје о Црној Гори, који су описани а налазе се у архиви”.¹⁵ Један број архивских докумената нестао је баш захваљујући Медаковићу и његовој злоупотреби Његошевог повјерења које му је указао шаљући архивски материјал, пошто је Медаковић напустио Цетиње, за писање „Повјеснице црногорске”, а који никад више није вратио. О Његошевом односу према архивској грађи Вук Врчевић је записао: „Ако је, дакле, икакав овакови докуменат претекао и при владици заостао и њему у руке дошао, или за њега чуо да се негдје као лијек или бијела врана налази, он га је макар како набавио и чувао...”.¹⁶ Колико је цијенио институцију архива најбоље се изјаснио сам Његош, у писму упућеном руском конзулу у Венецији Василију Фрегану, након изучавања грађе венецијанског архива, у којем између осталог пише: „Но архива, ах архива! Богати записи дивних прошлих вјекова, она је за мене недостижан идол који ме магично очарава...”.¹⁷

Тежњом да одвоји духовну од свјетовне власти, Његош настоји да Црну уведе у ред савремених европских држава. У том смислу значајно је подизање Биљарде 1838. године, у којој, осим што бива двор за становање, смјешта све службе свјетовних ингеренција. Између осталог, у Биљарди је смјестио и архивски фонд, као и ризницу оружја и других трофеја, коју је са поносом показивао, нарочито све бројнијим посјетиоцима са стране, чиме је на најконкретнији начин ширио славу црногорског јунаштва.

Као културни и просвјетни прегалац зналачки је обogaћивао библиотечки фонд наслијеђен од Петра I, што је од посебног значаја за културну историју Црне Горе.

Послије Његоша на пријесту Црне Горе долази књаз Данило, први свјетовни владар, који наставља да његује културна и образовна стремљења својих предака, али их унапређује, сходно могућностима свјетовног владара. Његова женидба богатом дјевојком из тршћанске породице Квекић од

¹⁴ Драгоје Живковић, исто, стр. 250.

¹⁵ Милорад Медаковић, Петар II Петровић Његош II, Нови Сад, 1982, стр. 26.

¹⁶ Драгоје Живковић, исто, стр. 251-252.

¹⁷ Славко Мијушковић, *Његош и архиви*, Архивист, Београд, 1968, св. 1-2, стр. 30.

великог је значаја за прихватање европских културних токова у Црној Гори, прије свега на двору. Међутим, изражени напори на модернизацији државе у великој мјери су осујећени бурним догађајима и честим биткама са Турцима које карактеришу његово вријеме. Сходно томе, брига о културним тековинама и њиховом унапређивању углавном се своди на брижно чување архивског материјала и обogaћивање ризница новим ратним трофејима, нарочито из битке на Граховцу. Захваљујући ангажовању Вука Врчевића, секретара књаза Данила, архивски материјал се разврстава по нумерисаним картонским фасциклама, смјештеним у дрвеним кутијама, чиме фонд добија савременије форме чувања. Иако владар са свјетовним ингеренцијама, књаз Данило је велику пажњу поклањао црквеним реликвијама – одеждама, митрама, крстовима, јеванђељима итд., које је чувао у посебној одаји Биљарде, указујући и на тај начин велики респект духовности својих предака. О томе је Вук Врчевић записао: „И царске росијске грамате чувале су се до смрти књаза Данила у једној испод Биљарде одаји, онамо званој ‚ризница‘, ће и све златоткане свештениче ризе, митре и друге драгоцене црквене ствари”.¹⁸

Због мноштва ратних трофеја, првенствено оружја, књаз Данило долази на идеју да оснује Војни музеј, што ће се реализовати у вријеме његовог насљедника књаза Николе.

Доласком књаза Николе на чело државе радикално се мијењају односи у смислу институционалног чувања историјске и културне баштине Црне Горе. Као образована и културна личност, добро је знао да афирмација модерне црногорске државе, којој је тежио, одлучујуће зависи од културног развоја и адекватног валоризовања културно-историјског блага. Већ на самом почетку своје владавине, и поред незајажљивих турских агресија када бива угрожено и само Цетиње, књаз Николе и уопште Црногорци исказују велику бригу и одговорност за очување наслијеђених добара. Илустративан примјер оваквог прегалаштва је и Чермакова слика о преносу драгоцености из Двора, настала 1862. године пред најездом моћних трупа Омер-паше Латаса. Године 1864, на темељима Влашке цркве, која датира из средине XV вијека, на Цетињу је подигнута нова црква са оградом од цијеви и бајонета заробљених турских пушака. Тиме је Црна Гора добила још један споменик пркоса и отпора моћном освајачу, али и исказане потребе за ревалоризацијом старих културно-историјских добара.

Веома је значајна финансијска реформа, усвојена на Скупштини 1868. године, којом је „први пут, послје неколика вијека, извршено раздвајање државне касе и касе црногорских митрополита и каснијих њихових насљед-

¹⁸ Ристо Драгићевић, *Државни музеј на Цетињу*, Историјски записи, 1-2, Цетиње, 1957, стр. 65.

ника и свјетовних господара књаза Данила и књаза Николе”.¹⁹ Да би на адекватан начин спровео реформу, књаз Никола је „дао приуговорити Споменицу свијех добара својих, државних и цркве цетињске”.²⁰ Што се тиче наслијеђених културно-историјских споменика, реформа је утолико значајна што је извођеној државној имовини, поред осталог, припала „сва нумерисана ризница, у којој долази хисторичко оружје и остале драгоцености у Споменици означене. Сав архив Војне куће и све што се на војну односи, а обиљежено је у реченој кнежевој Споменици. Све куће опет у тој Споменици означене”.²¹ Тиме су први пут створени реални услови за стварање Музеја као државне институције, што је од пресудног значаја за систематско и континуирано вођење рачуна о споменицима историје и културе. Године 1870. намјенски је подигнута зграда, такозвана Лабораторија, која је првенствено служила за поправку оружја, али и за чување трофеја и других межејских предмета. Међутим, они су се и даље, углавном, налазили у Биљарди и новосаграђеном двору. Из записа једног путописца, насталих приликом посјете Цетиња 1871. и 1874. године, видимо да се у Биљарди „Још у једној сали на спрату виде на зидовима оваплоћене успомене петстогодишње историје ове чудне и горштакче земље... Зидови оружнице су декорисани заставама и оружјем, које је Турцима отето у дугом низу славних побједа... Ми видимо овдје турско оружје свих родова и из сва четири посљедња стољећа. Сабље, копља и пушке свих калибара... На великим таблама причвршћене су декорације и ордени, које су појединци скидали са прсију побијеђених непријатеља. Једна нарочита табла садржавала је турске ордене и одликовања из битке на Грахову, једна задобијене у бици код Загарача...”.²² Из наведеног записа уочава се да је већ тада постојало тематско разврставање експоната, својствено савременој музејској експозицији.

И поред израженог ангажовања да се културно-историјски фондови афирмишу на принципима својственим развијеним европским музејима, из објективних разлога у Црној Гори то је било тешко реализовати све до званичног признања њене независности на Берлинском конгресу 1878. године. након овог пресудног догађаја, Црна Гора крупним корацима гази у смислу свих атрибута модерних и цивилизованих европских држава. Оно што је посебно значајно, црногорски прваци, доскорашњи ратници и јунаци, иска-

¹⁹ Ристо Драгићевић, *Прилози економској историји Црне Горе (1861-1870)*, Историјски записи, 2, Цетиње, 1954, стр. 442.

²⁰ *Орлић*, црногорски годишњак стари и нови, за просту 1869, године V, Цетиње 1869, стр. 60.

²¹ Јован Сундечић, *Финанцијална реформа у Црној Гори године 1869*, „Орлић” црногорски годишњак год. V стр. 63, Цетиње 1869.

²² Ристо Драгићевић, *Државни музеј на Цетињу*, Историјски записи, 1-2, Цетиње, 1957, стр. 67.

зују изванредно развијену свијест о неопходности прилагођавања мирно-допском периоду, што је било од одлучујућег значаја за културни, образовни, производни, трговачки и сваки други напредак. Црна Гора постаје обећана земља за бројне културне, просвјетне и научне прегаоце из словенских и других земаља, чему свесрдно доприноси књаз Никола и сви Црногорци указивањем добродошлице и гостопримства. Што се тиче чувања и афирмације културног наслеђа, од посебног је значаја долазак на Цетиње Јована Павловића, 1878. године, који постаје и први министар просвјете и црквених дјела у Црној Гори. Већ на почетку 1879. године предлаже он оснивање музеја и државне библиотеке, образлажући то да „данас нема у свијету једне мале уређене државе, која не би имала своје библиотеке и свога музеја, а да не спомињем велике и просвијећене државе, које су саградиле монументалне палате за ове зграде. Крајње је вријеме да се та два завода у Црној Гори установе... Ја сам слушао да по разним крајевима Црне Горе има много разбацанијех старина, неоцјењиве вриједности, које или зуб времена троши, или их људи, не познавајући им вриједности кваре и за своје обичне потребе употребљавају. Тиме се држави и науци наноси ненадодив губитак... Можда би црногорски музеј, кад би стручан човјек у њ купио све старинске драгоцености, које су сада свуда по Црној Гори растурене, био један међу првима – не мислим спољашњом величином својом, него унутрашњим садржајем, ријеткостима које се иначе не би налазиле у свијету”.²³ Међутим, и поред тежњи на афирмацији културе у Црној Гори, предлог Јована Павловића о оснивању музеја није могао бити реализован из објективних разлога. Наиме, Црна Гора, осиромашена и исцрпљена дуговјековним борбама за опстанак, морала је обезбјеђивати основна средства за егзистенцију, а оснивање музеја по стандардима развијених европских земаља остао је у видокрузима свеукупног друштвеног и културног развоја. Значајно је да се у то вријеме актуелизовао назив музеј за богате ризнице споменичких фондова. У дјелу историчара Марка Драговића, из 1881. године, налазимо да се „и до наших дана чува у цетињском музеју крст који је имао на себи митрополит Данило и по којему га је ударио сабљом турски официр 1712”.²⁴

Неопходно је истаћи активност Јована Павловића на унапрјеђивању школства, као и на обнављању читаонице која је крајем 1879. имала 68 домаћих и страних часописа и новина. А „колика је важност штампе, није нам потребно разлагати. Сви смо ми данас свјedoци штампаном утицају на

²³ Мирко Мијушковић, *Први министар просвјете Црне Горе Јово Павловић, Цетиње и Црна Гора*, Београд 1927, стр. 246-247.

²⁴ Ристо Драгићевић, исто, стр. 65.

човјечији развитак и напредак. Данас је већ штампа сила, са којом рачунају све чињенице у човјечанству. За то је и названа: седмом велесилом”.²⁵

Подизањем Зетског дома, 1885. године, дјелимично се рјешава питање просторног смјештаја богатих споменичних фондова. У Зетском дому се оснива археолошко одјељење, које се након обogaћивања ископинама са Дукље и званично зове Музеј. На списку библиотека и музеја у словенским земљама, објављеном у руском календару за 1891. годину, налази се и Цетињски музеј, са описом фонда којим располаже, као и радним временом за посјетиоце. Из наведеног списка може се закључити да се ради само о археолошком музеју. Оружница Лабораторије и даље је била главна ризница ратних трофеја, прије свега оружја. У детаљном опису овог објекта, 1895. године, професор Франић каже: „У оружани чувају се и бројни трофеји из разних битака. Цијела једна страна унутрашњег зида прекривена је сваковрсним пушкама што су их Црногорци непријатељима поотимали. Пушака је сваке величине и врсти. Има их урешених златом и драгим камењем. С друге су стране зида сами цевердани и сабље сваке врсте. Има их врло драгоцјених од сребра, злата и других уреса; има их и управних, кривих, широких и бритких, пак сваке врсте и величине. С треће стране зида виси опет на стотине златних, сребрних и мједених колајна и редова, што их Црногорци непријатељима с прсију пооткидаше. Има тамо и османлијских застава разне величине. С четврте стране дворане наслагани су ковчези пуни фишека”.²⁶

Године 1893. на Цетињу је организована велика свечаност у част 400 година од оснивања Црнојевића штампарије – прве штампарије код Јужних словена. Та година се узима за годину званичног оснивања Музеја као државне институције. Његујући традицију Црнојевића, књаз Никола је „дао из својих приватних средстава 1000 фиорина као почетну главницу за отварање те установе”.²⁷ Тиме су се, коначно, стекли услови за рад музеја по правилима о музејској дјелатности, својственој развијеним и афирмисаним музејима. Донесен је и „Закон о Књажевско-црногорској библиотеци и музеју”, објављен у „Гласу Црногорца” од 14. децембра 1896. године. законом је утврђена организација рада у овим установама, као и годишње издвајање средстава за њихову дјелатност. У тачки 7, која се односи на рад библиотеке, између осталог стоји: „она ће особито настојавати да у овоме прикупи сва дјела на свијема језицима, која се баве Црном Гором”. Под тачком 8 утврђено је: „Државни музеј сабираће све старине које су нађене и које се нађу у Црној Гори, а тако исто и са другијех страна све важније ствари”. Након ступања Закона на снагу, за чију је израду упутства дао професор Филип Ковачевић, први

²⁵ *Православна споменница четиристогодишњице Ободске штампарије, Цетиње, 1895, стр. 10.*

²⁶ Ристо Драгићевић, исто, стр. 67.

²⁷ Перо Шоћ, *Прилози за културну историју Црне Горе*, Београд, 1939, стр. 19-20.

библиотекар и чувар новооснованих библиотеке и музеја, услиједио је његов апел, преко „Гласа Црногорца”, за прикупљање књига и других драгоцености које ће, путем поклона или откупа, обогатити музејске и библиотечке фондове. Апел је наишао на велики одзив код народа, не само из Црне Горе него и других крајева, мотивисаног и поступком књаза Николе који је поклонио Музеју збирку новца са Дукље. Међу дародавцима се нашао и митрополит дабро-босански Хаџи Сава Косановић, који је свој фонд од око 500 књига и часописа поклонио Библиотеци. Такође, и удовица бившег руског конзула у Скадру Крилова поклонила је један број вриједних рукописних књига, а од штампаних посебно вриједни Служабник Божидара Вуковића, штампан у Венецији 1554. године”.²⁸ Поклон војводе Гавра Вуковића је био „око 80 елегантно увезанијех књига већином на француском језику и од бољијех њиховијех писаца”, а професора Тихомира Ђорђевића „све овогодишње бројеве часописа Ковчежић са још неколико књига и радова засебно оштампанијех, који се баве фолклористиком”.²⁹ Ова значајна културна акција, са циљем увећања музејских и библиотечких садржаја, увелико је успјела и захваљујући књизи дародаваца, установљеној 1896. године.

Књаз Никола је посебну пажњу посветио унапрјеђивању архивске дјелатности. На његов захтјев професор Филип Ковачевић урадио је и „Упутство за уређење Државне архиве”, у чијем уводу стоји: „Циљ је уређењу Државне архиве: сачувати списе од унутрашње и спољашње пропасти; уредити их тако са могу лако прегледивати, руковати с њима, контролисати их и користовати се с истијема; наћи кључ каталозима архиве, помоћу којег се списи, кад је од којег потреба, лако и брзо налазе...”³⁰

Све до балканских ратова 1912. и нарочито до Првог свјетског рата 1914. године, културна и образовна активност су у успону. Међутим, збрињавањем рањеника из балканских ратова, у Зетском дому практично је онемогућено унапријеђивање рада музеја, библиотеке и читаонице, који су били тамо смјештени све до Првог свјетског рата. Једино се рад Војног музеја, познат као Оружница у Лабораторији, због смјештаја у засебној згради донекле одвијао нормално. Чак су и фондови били обогаћени са више стотина комада разног оружја из новоослобођених крајева.

Вихори Првог свјетског рата поново распирују црногорски ратнички дух и неминивно успоравају већ исказане жеље и прегнућа и смислу унапријеђивња и афирмације свеукупног друштвеног развоја црногорске државе. Што се тиче културне баштине, улажу се максимални напори да се она склони и заштити пред пљачкашким налетима аустријског окупатора. Захваљујући високо развијеној свијести појединих Црногораца, па и ције-

²⁸ Ристо Драгићевић, исто, стр. 74.

²⁹ Исто.

³⁰ Исто, стр. 71.

лог народа, један број предмета, од непроцењиве вриједности за нашу историју и културу, спашен је и сачуван за потомство. Тако је, на примјер, Цетињанин Перо Стојановић чувао у својој кући краљева одликовања и ноге дворске драгоцености, које је, када су се стекли услови, вратио музеју и данас се чувају у Двору на Цетињу.

Осим вандалских поступака насилног отимања и уништења, Аустријанци су покушали да и легалним путем, на перфидан начин, реализују намјеру пустошења и културног девастирања Црне Горе. У том смислу упућен је „Позив за сакупљање етнографских предмета из Црне Горе”, објављен у листу „Цетињске новине”, од 27. септембра 1917. године, са циљем организовања изложбе балканских крајева под аустријском окупацијом. Међутим, Црногорци су овај позив једнодушно бојкотовали. Надљудски напори да се сачува културно-историјска баштина Црне Горе нијесу резултирала на жељен начин. Аустријска окупација оставила је за собом ненадокнадиву пустош у смислу валоризовања бројних опљачканих, уништених и за сва времена изгубљених споменика црногорске историје и културе.

Приликом одласка из Црне Горе краљ Никола је однио са собом драгоцене архивски материјал, као и бројне друге вриједне предмете, у намјери да га сачува и врати у Црну Гору када прилике то дозволе. О драматичном краљевом одласку, Ристо Љумовић, његов ађутант, записао је: „На путу за Медову били су изложени бомбардовању аустријских аероплана. Да би лађица имала мањи терет те да би с већом брзином стигла у Медову, један из свите је откачио махуну са дворским стварима која је била уз лађу прикачена. На махуни су биле не само дворске ствари, већ стара, велика и драгоцене архива”.³¹ Не знајући да је архива спашена и однешена на Цетиње, гдје је стајала закопана до 1923. године, „доцније се краљ горко јадао и жалио како га никад никакав губитак у животу није толико дирнуо колико губитак те архиве, писане ризнице части и славе Црне Горе и куће Петровића – Његош”.³²

Као што се из претходног да закључити, династи Петровића имали су истанчан осјећај за драгоцене доказе нашег трајања и идентитета. Упркос свим траумама са којима смо се суочавали током прошлости сачувано је много тога чиме се данас поносимо и што изазива дивљење цивилизованог свијета.

То културно прегалаштво династа Петровића на одређени начин данас слиједи и њихов наследник принц Никола II Петровић. Установљавањем Цетињског бијенала 1990. године, у вријеме културне и сваке друге изолације, као и помним истраживањем и прибављањем по свијету расутих музејских вриједности, он Црну Гору афирмише на начин својствен цивилизованим и културним земљама.

³¹ Ристо Ј. Љумовић, *Како је краљ Никола највише Црну Гору*, Слободна мисао, бр. 48, година XVII, Никшић, 18. XII 1938, стр. 3.

³² Милош Живковић, *Пад Црне Горе*, Београд, 1923, стр. 158.

Zorica MRVALJEVIĆ

PRESERVATION OF CULTURAL HERITAGE DURING PETROVIĆ DYNASTY RULE

Summary

During the centuries old struggle for existence the Montenegrin people was showing a unique, it could be said almost fanatic relation with the cultural heritage. This is primarily related to the forces of decision making, but also to the comprehension and acting typical to the entire community. Namely, it is about the specific resistance of a small people against the great and aggressive Asiatic force that was aspiring to conquer and assimilate the balcanic nations, even Montenegrins. A successful resistance could have been organized only by people, practically like a military camp in which the entire immateriality and so the culture, would be strictly in the function of mobility and homogeneity of the community.

After the departure of the last Crnojević and the turkish invasion of this region, all lines of direction of the montenegrin life, even the cultural, were given by metropolitans. Together with the people they cared about the civilizational aspirations of their famous ancestors, they attempted to conserve the inherited cultural treasure, but in conformity with the historical events they enlarged it with the numerous war trophies conquered in the battles with Turks and other aggressors. They conserved those relics as the most concrete confirmation of their courage, fearlessness and inflexibility that helped to keep the own identity and independence. With the coming of the first sovereigns of the Petrović dynasty, especially from the time of Petar I and Petar II, it is possible to notice the strong tendencies in the conservation of national goods and culture, in general. The institutionalization of culture became possible in the time of prince Nikola, especially after the Congress of Berlin in 1878, when Montenegro was officially recognized as the independent state. The peaceful period began during which Montenegro was attempting, for a relatively short time, to gain all attributes of developed and civilized countries.